

Inleiding

Terugblik op de toekomst van gisteren

Hoe spannend zou het jaar 2000 wel niet zijn geweest als de verwachtingen van de futurologen uit de jaren vijftig en zestig waren uitgekomen. 'Eén ding staat vast: nog deze eeuw zal de mens (...) op een andere planeet landen', schreef de ruimtevaartdeskundige Piet Smolders in 1969 (p. 195) in de euforie rond de eerste wandeling op de maan. Wie zou toen geloofd hebben dat in het laatste kwart van de eeuw zelfs geen enkele bemande vlucht naar de maan meer zou worden uitgevoerd!?

Het is zeker niet alleen op het terrein van de ruimtevaart dat de technologie is achtergebleven bij de verwachtingen. In 1967 stelden de Amerikaanse futurologen Herman Kahn en Anthony Wiener in hun boek *Het jaar 2000* een lijst op van 'honderd technische vernieuwingen die zeer waarschijnlijk in de laatste 33 jaar van de 20e eeuw gerealiseerd zullen worden' (59-63). Na 33 jaar blijken echter niet meer dan 19 van deze vernieuwingen geheel te zijn verwezenlijkt, terwijl 54 nog steeds tot het domein van de *science fiction* behoren. Wat denk u bijvoorbeeld van 'individuele vliegende platformen', een 'zekere mate van beheersing van weer en/of klimaat', 'permanent bemande onderzeese installaties', 'menselijke winterslaap voor korte of lange perioden', 'directe elektronische communicatie met en stimulering van de hersenen' en 'nieuwe betrouwbare technieken voor onderwijs' (of zouden de auteurs daarmee het studiehuis bedoeld hebben)?

Ook in de wereld van de arbeid zijn de gevolgen van de technologische ontwikkeling minder ingrijpend geweest dan in het verleden werd verwacht en ook nu nog vaak wordt ver-

ondersteld. Hoe indrukwekkend de opmars van computer, internet en mobiele telefonie ook moge zijn, de verwachting dat robots en computers de mens het meeste werk uit handen zouden nemen en *en passant* ook de meeste hoofdarbeid overbodig zouden maken, is inmiddels afdoende gelogenstraft. Het typerende bedrijf anno 2000 is niet de volledig geautomatiseerde 'onbemande' fabriek, maar het drukbevulde kantoor waar – inderdaad, dat wel – de meeste mensen achter een computer zitten.

Ook van de vrijetijdsamenleving, die ons door toekomstvorsers als Polak en Fourastié is voorspeld, heb ik al tijden niets meer vernomen. Integendeel, de problemen die ons heden ten dage bezig houden, zijn niet verveling door een overvloed aan vrije tijd, maar een hoge werkdruk, de dubbele belasting van tweeverdieners, stress en *burnout*. De veertigjarige werkweek, die in de jaren zestig voor de meeste werknemers werd ingevoerd, is ook in 2000 voor de meerderheid van de werkenden nog de standaard werkweek. Er zijn weliswaar de nodige vrije dagen (vooral ATV-dagen) bij gekomen, maar daar staat tegenover dat inmiddels ook de partner van de traditionele kostwinner uit de jaren zestig een baantje heeft. Als gevolg daarvan is het aantal uren dat een (echt)paar met kinderen per week aan betaald werk besteedt, in de afgelopen 25 jaar met zeven uur toegenomen, van 35,4 uur in 1975 naar 42,4 uur in 1995 (Van den Broek et al. 1999: 45).

De keerzijde van het uitblijven van de vrijetijdsamenleving is, dat de werkgelegenheid in Nederland veel sterker is gegroeid dan werd verwacht. In 1990 voorzag de Wetenschappelij-

* Paul de Beer is verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau en lid van de redactie van TvA.

ke Raad voor het Regeringsbeleid dat het aantal werkenden in de jaren negentig met 7% zou kunnen toenemen. Het Centraal Planbureau stelde in 1992 drie lange-termijnscenario's op, waarin de werkgelegenheids-groei tussen 1990 en 2000 minimaal 2% en maximaal 13% bedroeg. In werkelijkheid raakte de Nederlandse banenmachine in de jaren negentig zo op toeren, dat de totale werkgelegenheids-groei op 20% uitkwam.

De onverwacht sterke werkgelegenheids-groei in de jaren negentig wordt niet verklaard door de hoge economische groei in Nederland: die lag met 2,6% per jaar niet zover boven de groei in de jaren tachtig (2,1%) en nog onder de groei in de jaren zeventig (2,9%). Het was vooral de productiviteitsgroei die ver achterbleef bij de verwachtingen: de productie per arbeidsduur steeg in de jaren negentig met slechts 1,4% per jaar, tegenover 2,0% in de jaren tachtig en 3,4% in de jaren zeventig. Deze *productivity slowdown* is misschien wel het echte mirakel van het einde van de twintigste eeuw, waarvoor nog steeds geen bevredigende verklaring is gevonden. In ieder geval lijkt zich hierin het feit te weerspiegelen dat de hoge verwachtingen van de technologische ontwikkeling (nog) niet zijn uitgekomen. Daarnaast is ze in Nederland nog versterkt door het 'geheim' van het poldermodel: de jarenlang volgehouden loonmatiging. Zoals Alfred Kleinknecht meermaals heeft betoogd, prikkelt die de ondernemers niet bepaald tot technologische innovatie.

De verleiding is groot om, nu we een nieuwe eeuw zijn binnentreden, te veronderstellen dat er ook een nieuwe fase in de ontwikkeling van economie en arbeid is aangebroken. De aanhangers van de 'Nieuwe Economie' menen dat de effecten van de technologische vernieuwingen zich nu pas volop beginnen te manifesteren. We zouden op de drempel staan van een nieuwe Gouden Eeuw van ongeken-de economische groei en welvaartsstijging. Con-junctuurgolven behoren tot het verleden en ook het

verschijnsel van massawerkloosheid kennen we binnenkort alleen nog uit de geschiedenis-boekjes. Dit optimisme doet mij, eerlijk ge-zegd, iets te veel denken aan de stemming aan het begin van de jaren zeventig, toen, kort voor het *Rapport van de Club van Rome* en de eerste oliecrisis, ook de bomen tot in de hemel leken te groeien.

Ik zal mij echter evenmin laten verleiden tot de tegenovergestelde voorspelling, die nog pas een jaar of vijf geleden op veel populariteit kon rekenen, namelijk dat we aan het begin staan van een periode van baanloze groei (vgl. Rifkin, 1995). Dat pessimisme bleek immers even ongegrond als de verwachtingen uit het verleden over een onafgebroken economische en werkgelegenheids-groei. De werkelijkheid zal wel weer, zoals altijd in dit drassige polderland, in het midden liggen. Vandaar de volgende persoonlijke prognose voor de komende tien jaar: als er over een paar jaar eindelijk drastische maatregelen worden genomen om het steeds nijpendere tekort aan arbeidskrachten aan te pakken, geraakt de economie net in een oude vertrouwde recessie, waardoor de werkloosheid wederom met reuzensprongen stijgt en weldra weer boven aan de politieke agenda prijkt.

Literatuur

- Broek, A. van den, W. Knulst & K. Breedveld (1999), *Naar andere tijden?*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier bedrijfsinformatie.
- CPB (1992), *Nederland in drievoud*, Den Haag: Centraal Planbureau.
- Kahn, H. & A. Wiener (1967), *Het jaar 2000*, Deventer: Kluwer.
- Rifkin, J. (1995), *The end of work. The decline of the globale labor force and the dawn of the post-market era*, New York: G.P. Putnam's Sons.
- Smolders, P.L.L. (1969), *Amerikanen op de maan*, Amsterdam/Deventer: L.J.Veen/Kluwer.
- WRR (1990), *Een werkend perspectief: arbeidsparticipatie in de jaren 90*, Den Haag: SDU.